

Výučba prekladu a tlmočenia – stav, výzvy a vízie

Marián Fedorko, Filozofická fakulta PU, marian.fedorko@unipo.sk

Kľúčové slová: štúdium prekladu a tlmočenia, deklaratívnosť vs. operatívnosť, obsahová modifikácia štúdia prekladateľstva

Schlüsselwörter: Übersetzungs- und Dolmetschstudium, inhaltliche Modifikation des Übersetzungsstudiums

Úvod

Motívom napísania tohto príspevku bola snaha o stručné zmapovanie stavu pri výučbe prekladu a tlmočenia a to tak v celoslovenskom meradle ako aj a predovšetkým na FF PU. Cieľom bol najmä pokus o vyvolanie diskusie o spôsobe výučbe prekladu a tlmočenia a to tak na úrovni obsahového zamerania kurikul prekladateľstva – „študijných programov“ ako aj na úrovni didaktiky výučby prekladu a tlmočenia v akademickom prostredí. Až po takejto lokalizácii problémov – a najmä po uvedomení si, že problémami naozaj sú – je možné vytvorenie platformy na diskusiu a spoločné návrhy na inováciu výučby a celkového zamerania štúdia. Celkovým cieľom všetkých takýchto aktivít by malo byť skvalitnenie a zefektívnenie výučby prekladateľstva, jej prispôbenie reálnym požiadavkám praxe a v konečnom dôsledku zatriktívnenie študijných programov pre študentov ako aj možných záujemcov.

Zameranie štúdia

Spôsob výučby prekladateľstva na zahraničných inštitútoch prekladateľstva a tlmočníctva zakotvený v akademických kurikulumoch bol už v slovenských podmienkach analyzovaný niekoľko krát (napr. Dvorecký 2010?, Fedorko 2008??). Ak by sme mali v krátkosti zhrnúť hlavné odlišnosti medzi renomovanými zahraničnými univerzitnými prekladateľskými inštitútmi (napr. Zentrum für Translationswissenschaft – Viedeň, Institut für theoretische und angewandte Translationswissenschaft – Graz, Ústav translatologie – Praha, Institut für Übersetzen und Dolmetschen – Heidelberg, Fachbereich Translations-, Sprach- und Kulturwissenschaft – GERMERSHEIM) a slovenskými akademickými pracoviskami (Bratislava, Nitra, Banská Bystrica, Prešov) museli by sme konštatovať, že asi najväčším rozdielom by bola radikálna oddelenosť prekladateľského typu štúdia od filologického resp. aj učiteľského. Na všetkých vyššie menovaných zahraničných translatologických pracoviskách je štúdium založené na translatológii ako samostatnej interdisciplinárnej vedy so samostatným predmetom štúdia a relatívne samostatnými metódami výskumu. Zameranie takéhoto štúdia sa teda podstatne líši od filologického štúdia založeného predovšetkým na teoretickej popisnej jazykovede a literárnej vede. Lingvistická zložka štúdia je v zahraničných inštitútoch buď skomprimovaná do krátkeho (1-2 semestrálneho) pomocného kurzu zohľadňujúceho špecifiká translatologického štúdia alebo sú lingvistické disciplíny koncipované výsostne na pozadí kontrastívneho porovnávaného dvoch jazykov a teda aj ako príprava na zvládnutie translátorských problémov na (mikro-)štruktúrálnej úrovni (napr. na ÚLRT v Prahe). Podobne aj literárne orientované disciplíny (ak sa vôbec vyučujú ako samostatné disciplíny povinného základu) sú vždy zasadené do celkového kultúrneho kontextu, do pojmu kultúry, tak ako mu rozumie translatológia alebo aj samotná kulturológia – teda literatúra ako jedna zo súčastí kultúrnych presupozícií. Typické pre zahraničné translatologické inštitúty je aj implementácia tzv. Y-modelu pri štruktúre štúdia. To znamená, že bakalársky stupeň sa ešte nerozlišuje na prekladateľské a tlmočnicke štúdium a jeho obsahovou náplňou je predovšetkým posilňovanie

jazykovej (nie teoreticko-lingvistickej!) kompetencie ako aj oboznámenie sa s kultúrou študovaného jazyka (nie však vo forme detailných encyklopedických poznatkov) a základov translatológie. Na magisterskom stupni štúdia dochádza k profilácii štúdia (najmä formou tzv. modulov) a k špecializácii študentov a štúdia na tlmočníkov a prekladateľov, ktorý ukončia štúdium s odlišnými diplomami – teda: diplomovaný prekladateľ ALEBO diplomovaný tlmočník. Typické je aj praktické a performatívne dokazovanie translátorských kompetencií, či už čiastkových alebo komplexnej, najmä formou konkrétnych translátorských výkonov. Napr. štátne skúšky nemajú podobu „ťažšej maturitnej skúšky“ s ťahaním otázok a množstvom teoretických a encyklopedických faktov, ale konkrétneho prekladateľského alebo tlmočnického výkonu spojeného s jeho obhajobou a analýzou v translatologickej, lingvistickej a kulturologickej rovine.

Na slovenských akademických pracoviskách zameraných na výučbu prekladu a tlmočenia je ešte vždy silne prítomný filologický model štúdia, z ktorého translatologicky orientované štúdium vyrástlo a tento model je plne prítomný v učiteľskom type štúdia. Translatológia má síce status relatívne samostatnej akademickej vedy, ale samostatné pracoviská sú iba na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre (Katedra translatológie) a na Prešovskej univerzite (Inštitút prekladateľstva a tlmočníctva). Na druhej strane je však nutné zdôrazniť špecifiká slovenského akademického štúdia zameraného na jazyky. Na malom slovenskom „akademickom trhu“ je takmer nemožné alebo krajne neefektívne vytvoriť osobitné a paradigmaticky, metodicky a obsahovo úplne odlišné tri typy štúdia na prípravu budúcich translátorov, učiteľov alebo filológov s vlastnými vyučujúcimi a s dostatočným počtom študentov. Z podobného dôvodu by bola kontraproduktívna dôsledná implementácia Y-modelu štúdia translatológie s profilovaním absolventov na prekladateľov alebo tlmočníkov. Hlavný argument v tomto prípade nie je z oblasti akademicko-inštitucionálnej alebo teoreticko-metodologickej, ale práve z oblasti praxe prekladu a tlmočenia – malý slovenský prekladateľský trh neumožňuje vyhranenú špecializáciu a profiláciu len na prekladateľov alebo len na tlmočníkov, čo zrejme potvrdí každá prekladateľská agentúra pôsobiaca na našom trhu. Ako úplne neopodstatnená a scestná sa v našich podmienkach zdá byť aj téza, uplatňovaná najmä na nemeckých translatologických inštitútoch, že absolventi majú prekladať a tlmočiť takmer výlučne do svojho materinského jazyka a nie naopak, čo sa vo výraznej miere prejavuje aj v didaktických koncepciách pochádzajúcich z tohto prostredia. Táto požiadavka má svoje zdôvodnenie v multikultúrnom a multijazykovom prostredí NSR, no v našich podmienkach je neobhájiteľná a nerešpektujúca požiadavky slovenského prekladateľského trhu.

Napriek týmto odlišnostiam a špecifikám slovenského akademického prostredia a prekladateľského trhu, je však nanajvýš nevyhnutné si dôsledne vyjasniť, čo je a ako má vyzeráť kvalitné, efektívne a relevantné vzdelávanie budúcich prekladateľov a tlmočníkov. Pri vymedzovaní relevantnosti takéhoto „ideálneho“ modelu štúdia translatológie si však musíme uvedomiť, že jeho relevantnosť sa vzťahuje k dvom pólom: musí byť relevantné tak voči požiadavkám praxe ako aj voči požiadavkám na univerzitné vzdelanie.

Vzdelávanie a príprava budúcich prekladateľov a tlmočníkov musia byť otvorené a prístupné voči výzvam, ktoré na absolventov kladie prekladateľská prax a v patričnej miere zohľadňovať požiadavky praxe. Práve prax prekladu a tlmočenia je miestom overovania ich skutočných kompetencií ako aj zdrojom podnetov pre skvalitňovanie a zefektívňovanie procesu prípravy absolventov. Aj preto by mali byť semináre a cvičenia zamerané na získavanie prekladateľských a tlmočnických kompetencií modelované tak, aby sa čo najviac podobali reálnym situáciám z praxe, napr. preklad podľa reálneho prekladateľského zadania, tlmočenie na simulovaných konferenciách (tzv. MOCK-konferencie), či simulovanie reálnej komunikačnej situácie pri bilaterálnom tlmočení (napr. ako rozdelenie „úloh“ medzi lektora – rodeného hovoriaceho a vedúceho semináru).

Na druhej strane si však musíme byť vedomí aj zrejmeho faktu, že samotná prax neposkytuje ešte sama o sebe spoľahlivé kritéria kvality prekladateľských a tlmočnických výkonov. Stačí ak sa bližšie pozrieme na „produkcii“ časti prekladateľských agentúr nehovoriac už o prípadoch, kde sa prekladateľská či tlmočnická kompetencia stotožňuje s dostatočným ovládaním cudzieho jazyka. Takisto sme v praxi svedkami pomerne nízkej prekladateľskej kultúry, v rámci ktorej sa aj úloha translátora degraduje z pozície transkultúrneho mediátora na funkciu (hlavne rýchleho) prekladača. K tomuto faktu prispieva nemalou mierou aj značná pokrivenosť tohto trhu, v ktorom nevyhrávajú len tí najlepší. Takýto trh potom stráca svoju imanentnú snahu o zefektívňovanie a skvalitňovanie svojich produktov a uzatvára sa sám do seba a svojich pokrivených hodnotových a teda aj kvalitatívnych kritérií.

Práve translatologické inštitúty (spolu s inými organizáciami – ako napr. Asociácia prekladateľských agentúr, Slovenská spoločnosť prekladateľov odbornej literatúry, Slovenská spoločnosť prekladateľov umeleckej literatúry) musia vnášať do tohto trhu relevantnejšie kvalitatívne kritériá a prispievať ku zvyšovaniu prekladateľskej kultúry. V prípade univerzitných pracovísk je to aj prostredníctvom výchovy a prípravy absolventov, ktorí potom pôsobia v prekladateľskej praxi a spoluutvárajú ju.

No model translatologického štúdia musí byť v slovenskom akademickom prostredí relevantný aj voči požiadavkám na univerzitné vzdelávanie. A to z jednoduchého faktu – výchova a vzdelávanie prekladateľov a tlmočníkov sa realizuje na univerzitách s pre nich typickým spôsobom „univerzálneho“ vzdelávania². Tento fakt sa nedá jednoducho ignorovať a už vôbec nie obísť. To však zároveň neznamená, že sa týmto legitimizuje nárok na úplné ignorovanie praxe. Aj akademické prostredie má totiž tendenciu uzatvárať sa samo do seba a strácať kontakt s praxou, či dokonca až s neakademickou realitou. Často mu potom hrozí, že študentov bude formovať podľa vlastných kritérií typických pre univerzitné prostredie, napr. podľa kritérií, ktoré sú kompatibilné s vedeckou kariérou vyučujúcich.

Jedným z primárnych cieľov akejkolvek zmysluplnej a produktívnej diskusie o skvalitnení modelu výučby prekladateľstva a tlmočníctva by preto mala byť aj snaha o nájdenie vyváženého a reálneho kompromisu medzi požiadavkami praxe s jej pozitívami a negatívami a požiadavkami na univerzitné vzdelávanie s jeho plusmi a mínusmi.

Nevhodnosť štrukturalizmu

Ako jeden z mínusov univerzitného translatologického vzdelávania sa, minimálne autorovi tohto článku, zdá byť masívne zastúpenie popisnej štrukturalistickej jazykovedy. Tento fakt sa vyníma o to viac, o čo markantnejší je ústup takto orientovaného prístupu k výskumu prekladu a tlmočenia. V prípade vedy o tlmočení môžeme dokonca konštatovať takmer neprítomnosť štrukturalistických teórií a ich metód.

Dôvodov pre nevhodnosť štrukturalizmu a štrukturalistického prístupu pri výskume a výučbe prekladu a tlmočenia je hneď niekoľko. Tým zásadným je najmä fakt, že štrukturalistická popisná jazykoveda sa orientuje na jazyk ako systém (*langue*), či skôr na vytváranie systému, zatiaľ čo translatológia vníma jazyk skôr ako proces interkultúrnej komunikácie a teda, ak by sme pristúpili na štrukturalistickú hru dichotómií a dištinkcií, skôr ako „parole“ – ako konkrétny prehovor účastníka konkrétnej komunikačnej situácie. Štrukturalistický prístup teda bude náchylný orientovať sa na hotový translát ako aplikáciu systému a jeho pravidiel a porovnávať ho s východiskovým textom, pričom sa bude snažiť transformovať prekladateľské (translátorské) problémy, ak ich vôbec ako problémy identifikuje, do podoby odlišností medzi dvoma jazykovými systémami a z toho vyplývajúcej potreby hľadania vhodných jazykových ekvivalentov a ich klasifikácie.

Tu sme pri ďalšom neuralgickom bode štrukturalizmu. Je to jeho orientácia na malé štrukturálne jednotky. Štrukturalistická gramatika pracuje najistejšie na (ultra-)

mikroštruktúrnej úrovni (fonémy, morfémy) a smerom k makroštruktúram jej použiteľnosť a operatívnosť klesá. Pri aplikácii na preklad a tlmočenie sa takáto mikroštruktúrna zameranosť prejaví ako orientácia na slovo, frázu, maximálne vetu a urputné hľadanie ekvivalentu pre každú lexikálnu jednotku bez ohľadu na jej hodnotu a funkciu v transkultúrnej komunikácii, čo v mnohom pripomína memorovanie slovíčok ešte z čias strednej školy.

Často je aj prehliadaný zrejmy fakt, že aplikovaná štrukturalistická teória pristupuje ku svojmu popisu až ex post, teda až po vyhotovení translátu. Z jej povahy síce vyplýva, že je LEN popisná, a že popisovať môže len hotové štruktúry v ich komparatívnom alebo kontrastívnom porovnaní, a preto si ani nevšima okolnosti a procesy, ktoré ovplyvňovali vytvorenie translátu. To však zároveň môže znamenať, že jej analýzy nedokážu byť nápomocné translátorom v ich práci a minimálne v tomto praktickom zmysle sú z ich pohľadu irelevantné.

Zameranosť iba na výsledný produkt a jeho statické porovnávanie s východiskovým textom nie len že nezohľadňuje špecifiká prekladateľského a tlmočnického procesu, ale zároveň ignoruje skutočnosť, že o kvalite výsledného translátu rozhoduje práve proces translácie chápaný či už ako riešenie translátorských problémov (konkrétny prekladateľský alebo tlmočnický výkon) alebo ako proces budovania translátorských kompetencií.

Deklaratívnosť verus performatívnosť

Ďalšou slabinou univerzitného typu vzdelávania je prevaha deklaratívneho typu vzdelávania a vedomostí stelesneného najmä v klasickej ústnej alebo písomnej skúške, počas ktorej študent „deklaruje“, že disponuje požadovaným penzom poznatkov a vedomostí a ak nie, tak si ich musí „doplniť“. Študent a o to viac absolvent prekladateľstva a tlmočníctva však musí svoju kompetenciu a kompetentnosť dokázať performatívnym predvedením prekladateľského a tlmočnického výkonu (ako aj jeho obhájením a fundovanou translátologickou analýzou) a nie iba teoretizovaním o ňom – deklarováním poznatkov o preklade a tlmočení.

Vysoká miera deklaratívneho typu vzdelávania úzko súvisí s genézou štúdia prekladateľstva. K vytváraniu prekladateľských študijných programov dochádzalo aspoň v začiatkoch najmä tak, že sa didaktické predmety učiteľského štúdia nahrádzali translátologickými disciplínami (teória prekladu a tlmočenia, semináre a prosemináre z prekladu a tlmočenia), pričom filologické disciplíny ostávali viac-menej zachované. Argumentom pre ich zachovanie v takmer nezmenenej podobe bolo posilňovanie jazykovej kompetencie (v prípade jazykovedných disciplín) a kultúrnej kompetencie (v prípade literárnovedných disciplín, dejín a kultúry) budúcich prekladateľov a tlmočníkov.

Argumentačné sila takýchto tvrdení je založená na predpoklade, že ovládanie metaúrovne (teórie) znamená automaticky aj praktickú spôsobilosť, kompetenciu na efektívne a odborné vykonávanie danej odbornej činnosti. Napr. ovládanie gramatických poučiek, popisných pravidiel štrukturalistickej lingvistiky automaticky znamená gramaticky bezchybné používanie jazyka. Performatívne zhmotneným protiargumentom pre takéto tvrdenie sú napr. študenti, ktorí na skúške bezchybne ovládajú všetky pravidlá a poučky gramatických teórií, avšak pri svojej odpovedi neustále (nevedome?) porušujú práve tieto pravidlá a hovoria gramaticky nesprávne.

Konkrétne obsahové vyjadrenie

Pri vytváraní budúcich kurikul prekladateľstva a tlmočníctva (zakotvených v akreditačných spisoch) by si všetci aktéri participujúci na translátologických študijných programoch mali vo vzájomnej plodnej diskusii vyjasniť a stanoviť možné riešenia na tieto okruhy problémov:

- Do akej miery a s ako modifikovaným obsahom majú byť prítomné disciplíny „klasickej filológie“ (kultúra a dejiny, lingvistické disciplíny)?
- Ktoré sú ťažiskové, nosné disciplíny translatologického štúdia?
- Sú nevyhnutné štátne skúšky deklaratívneho typu (teoreticko-popisné a encyklopedické vedomosti bez ich aplikácie)?
- Ako má vyzerat' organizácia štátnych skúšok z prekladu? Má sa prekladať prezenčne alebo dištančne (študenti samostatne vypracujú preklad a jeho analýzu doma a pred komisiou ho obhajujú)? S maximálnym využitím IKT (vrátane elektronických slovníkov a prekladateľského softvéru) alebo len „na papier“?
- Problémy metodiky a didaktiky seminárov prekladu a tlmočenia: Ako majú byť organizované semináre – prezenčný preklad alebo prezentácia a obhajoba samostatne vyhotovených prekladateľských riešení?
- postupná príprava (napr. tlmočnicke alebo prekladateľské cvičenia, prosemináre) alebo priamo translátorské výkony
- Do akej miery je možné implementovať tzv. Y-model štúdia a mieru profilácie absolventov? Majú byť najnáročnejšie formy konferenčného tlmočenia (napr. simultánne tlmočenie, vysoká konzekutíva) povinné pre všetkých študentov?
- Aký obsah majú mať pomocné disciplíny (právo, ekonomika, politológia, technika, teória literatúry)?

Záver

Jasne deklarovanej (a snád' aj performatívne uskutočňovanej) zámerom tohto príspevku je vyvolanie diskusie o možnostiach skvalitnenia a zefektívnenia prípravy budúcich prekladateľov a tlmočníkov v rámci konkrétnych a aktuálnych možností. Druhoplánovým zámerom je aj zatriktívnenie prekladateľského štúdia pre budúcich študentov a snád' aj zlepšenie renomé translatológie ako samostatnej interdisciplinárne založenej vedy a preklade a tlmočení. Ostáva dúfať, že aspoň jeden z týchto cieľov sa splní.

Poznámky

¹ Príspevok bol prednesený na medzinárodnej vedeckej konferencii „Jazyk – médiá – text – preklad III“, ktorá sa konala 9.12.2012 na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity. Autor ďakuje redakcii časopisu „Jazyk a kultúra“ za uverejnenie tohto článku a teda aj za možnosť preniesť diskusiu o celkovom smerovaní a obsahovej náplni výučby prekladu a tlmočenia na stránky tohto internetového časopisu.

² V tejto súvislosti by bolo zaujímavé zmapovať konfrontáciu dvoch paradigiem výskumu (etablovanej filologickej a novej – translatologickej) na príkladoch z praxe alebo aj z akademického prostredia. Známym je napríklad pokus ministerstva školstva NSR preradiť inštitút translatológie v Heidelbergu z univerzity do tzv. Fachschule – odbornej vysokej školy, ktorý narazil na značný odpor a skončil sa neúspechom.

Literatúra

DVORECKÝ, M. 2010. Výučba translatológie v nemecky hovoriacich krajinách. In: Nová koncepcia univerzitného vzdelávania na Slovensku. Nitra: Filozofická fakulta UKF v Nitre, 2010. ISBN 987-80-8094-746-0. s. 93-108.

FEDORKO, M. 2005. Systém štúdia translatológie na prekladateľských inštitútoch vo Viedni a Heidelbergu. In: Preklad a tlmočenie a jeho didaktická transformácia, Prešov: FF PU, 2005. ISBN 80-8068-401-4 s. 17-25.

Zusammenfassung

Das Ziel des Beitrags ist eine Diskussion hervorzurufen, die zur Verbesserung und höherer Qualität des Übersetzungs- und Dolmetschstudiums an FF PU beibringt. Vor dem Hintergrund der konkreten Bedingungen im slowakischen akademischen Umfeld versucht der Verfasser die Möglichkeiten für die Implementierung der ausländischen Curricula in slowakische translatologische Studiengänge zu skizzieren. Dabei plädiert er für eine praxisorientierte und zugleich auch universitäre Ausbildung der künftigen Translatologen.

Táto štúdia bola vytvorená realizáciou projektu *Dovybavenie a rozšírenie lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra*, na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja.